

NIEKTÓRE ZAGADNIENIA BADAŃ OSADNICZO-GEOGRAFICZNYCH W MEKLEMBURGII

I. WSTĘP

Każda dyscyplina naukowa staje od czasu do czasu wobec konieczności przeprowadzenia podsumowań swych osiągnięć, by móc wytyczyć kierunek dalszej pracy. Ma to nie tylko powody praktyczne, wynikające z samej codziennej pracy badawczej, lecz ponadto przyczyny natury filozoficznej. Proces poznawczy, do którego każda nauka wnosi swój wkład, jest — jak wiadomo — stałym kroczeniem od względnych prawd niższego rzędu do względnych prawd wyższego rzędu. Z tym związane jest stałe, częściowe tracenie na wartości przez naszą wiedzę, odnoszące się w różnej mierze do faktografii, metody i teorii¹. Co osiągnięto dotychczas? Jakie problemy uważać można za rozwiązane? Gdzie znajdują się luki w naszych wiadomościach? Jakie „prawdy” są dziś przestarzałe? Gdzie powinny leżeć punkty ciężkości dalszych badań? Są to wszystko pytania, które poruszają nas codziennie.

Także i w dziedzinie nauk geograficznych jesteśmy skazani na dokładną ocenę stanu badań, jeśli chcemy dojść do owocnego ustalenia nowej problematyki i dalej prowadzących rozeznań. Pod takim kątem widzenia podjęto poniżej próbę przedstawienia obecnego stanu badań osadniczo-geograficznych w Meklemburgii, by na tym tle uwydatnić najbliższe zadania.

II. STAN BADAŃ OSADNICZO-GEOGRAFICZNYCH W MEKLEMBURGII

Nazwa „Meklemburgia” odnosi się w naszym kontekście raczej do historycznych ziem kraju meklemburskiego w jego granicach sprzed 1945 r., w mniejszym natomiast stopniu do istniejących od r. 1952 trzech „meklemburskich” okręgów: Rostock, Schwerin i Neubrandenburg. Takie ustalenie może się początkowo wydawać pełne sprzeczności. W rzeczywistości jednak nie jest ono takim. Przy dociekaniach bowiem osadniczo-genetycznych możemy się stale tylko odnosić do terytorium Meklemburgii, jednolitego pod względem gospodarczym w przeszłości, ponieważ jego społeczno-ekonomiczna specyfika zaważyła na istotnych rysach dzisiejszych osad. Dopiero przy najnowszym ich rozwoju, jak i przy planach perspektywicznych, podstawę stanowi terytorium gospodarcze Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

¹ G. Klaus, *Zur Frage der Arbeitsproduktivität in den Gesellschaftswissenschaften*, Berlin 1962, „Forschung, Lehre, Praxis”, H. 4, s. 24.

Wymagana powszechnie dla ekonomiczno-geograficznych badań baza wyjściowa obowiązuje zatem również geografiją osadnictwa².

Jak w wielu dziedzinach, tak i w zakresie badań osadniczo-geograficznych na terenie Meklemburgii często i długo pozostawało „wszystko po staremu”, co powodowało ich stagnację. Szereg dysertacji o tematyce osadniczo-geograficznej, napisanych w Rostocku przed i po I wojnie światowej pod kierunkiem prof. Ule (Schulz — 1909, Tischbein — 1911, Stössel — 1913, Eckermann — 1925, Schubert — 1926)³ skostniało w metodycznym stereotypie, a Jessen nie kontynuował ich dość energicznie. Jedynie prace Kascha (1938 i 1939) są dowodem, że w owych latach w Rostocku zajmowano się również tymi zagadnieniami. Najważniejsza praca z lat trzydziestych, odnosząca się do obszaru meklemburskiego (Engel — 1934) wyszła tymczasem z kilońskiej szkoły Schmiedera.

Po II wojnie światowej, gdy na początku lat pięćdziesiątych zaczęły sobie właśnie torować drogę w Rostocku pierwsze nowe badania prowadzone przez Hurtiga, Krenzlin i in., to zostały one w wyniku zamknięcia tamtejszego Instytutu Geograficznego⁴ ponownie przerwane. Przerwa ta nie została do dziś wyrównana, gdyż główny ciężar pracy otwartego ponownie w r. 1957 Instytutu rostockiego spoczywa na badaniach fizyczno-geograficz-

² H. Sanke, *Über Inhalt, Stellung und Gliederung der Politischen und Ökonomischen Geographie*, Berlin 1956, „Geogr. Berichte” 3, s. 165—176.

³ A. Schulz, *Die Siedlungen des Warnowgebietes in Mecklenburg*, dysertacja, Rostock 1909; H. Tischbein, *Beitrag zur Landeskunde des Warnowgebiets*, Rostock 1911/13, „Mitt. d. Geogr. Ges.” 3/4, s. 165—210; F. Stössel, *Die Siedlungen des nordwestlichen Mecklenburg*, Rostock 1913/15, „Mitt. d. Geogr. Ges.” 5/6; W. Eckermann, *Die Siedlungen des nordöstlichen Mecklenburg*, Rostock 1925, „Mitt. d. Geogr. Ges.” 11/15, s. 1—116; H. Schubert, *Ein Beitrag zur Siedlungsgeographie von Mecklenburg-Strelitz*, dysertacja, Rostock 1926; W. Kasch, *Bäuerliche Neusiedlungen*, Schwerin 1938, *Mecklenburg, Werden und Sein eines Gaus*, s. 282—287; W. Kasch, *Ländliche Neusiedlungsformen in Mecklenburg*, Bremen 1939, „Dt. Geogr. Blätter” 42; W. Kasch, *Dorf und Streusiedlung in Mecklenburg — Einflüsse der Separation und Neusiedlung*, Rostock 1939, „Mitt. d. Geogr. Ges.”, s. 9—79; F. Engel, *Deutsche und slawische Einflüsse in der Dobbertiner Kulturlandschaft. Siedlungsgeographie und wirtschaftliche Entwicklung eines mecklenburgischen Sandgebietes*, Kiel 1934, „Schrift. Geogr. Inst. der Univ. Kiel” 2.

⁴ T. Hurtig, *Ergebnisse aus der Betrachtung der Karten- und Kurvenbilder zum Strukturwandel der mecklenburgischen Betriebe mit landwirtschaftlich benutzter Fläche*, Berlin 1952, „Die Erde”, s. 68—89; T. Hurtig, *Schriftumsbericht über die wichtigste Landeskundliche Literatur von Mecklenburg* Remagen 1954, „Ber. z. dt. Landeskunde”, T. 13, I, s. 76—93; A. Krenzlin *Historische und wirtschaftliche Züge im Siedlungsformenbild des westlichen Ostdeutschland unter besonderer Berücksichtigung von Mecklenburg-Vorpommern und Sachsen*, Frankfurt/M. 1955, „Frankf. Geogr. Hefte”; K. Schüssler, *Funktionale Siedlungstypen im Rostocker Raum*, Rostock 1952, „Wiss. Ztschr. d. Univ. Rostock”, math.-nat. Reihe 2 Jg., H. 2, s. 95—101.

nych⁵. Geografowie ekonomiczni Wydziału Nauk Gospodarczych w Rostocku zajmują się — zgodnie z ustalonymi zadaniami swego wydziału — w pierwszym rzędzie zagadnieniami ekonomicznymi okręgów nadmorskich, w szczególności zaś portowym miastem Rostockiem.

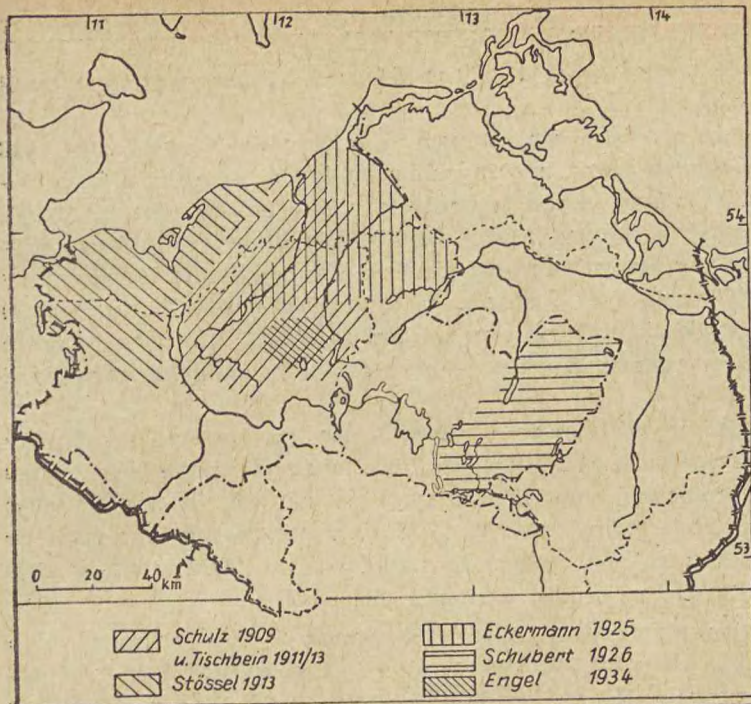
Przeniesienie badań osadniczo-geograficznych w Meklemburgii z Rostocku do Gryfii nie należy w żadnym wypadku oceniać negatywnie. Przeciwnie, nawiązanie do długiej tradycji prac historyczno-geograficznych w Gryfii — wspomnieć tylko takie nazwiska jak Curschmann, Mager i Rubow — oraz styczność z uczniami Magera, którzy pracowali albo jeszcze pracują na „Przednim” Pomorzu (Vorpommern)⁶, przyniosła cenne inicjatywy w zakresie dalszych badań osadniczych w Meklemburgii. Sam Mager, jak wiadomo, w książce pt. *Historia chłopstwa i kultury rolnej w kraju meklemburskim (Geschichte des Bauertums und der Bodenkultur im Lande Mecklenburg — 1955)* wykroczył poza dawną meklembursko-„przedniopomorską” granicę. Nie uwzględniając jej od strony tak zakreślonego tematu, stworzył tym samym wiele możliwości porównań między obu terytoriami.

Z geograficznego punktu widzenia istotne jest przede wszystkim pytanie, jakie tereny przed II wojną światową w Meklemburgii objęte zostały w ogóle badaniami osadniczymi. Na pytanie to można stosunkowo szybko i łatwo odpowiedzieć (por. rys. 1). Dwóch autorów Schulz (1909) i Tischbein (1911/13) kolejno, w krótkim odstępie czasu, badało osady na obszarze Warnow. Ecker mann, który w r. 1925 opublikował pracę na temat osad w północno-wschodniej Meklemburgii, sięgnął również do obszaru Warnow, a także Engel (1934) wybrał wycinek z tego rzeczno-obszaru, tzn. region Dobbertin. Natomiast Stössel (1913) w badaniach na zachodzie nawiązuje do obszaru Warnow i obejmuje osady północno-zachodniej Meklemburgii, podczas gdy Schubert (1926) za podstawę swej dysertacji przyjął obszar Meklemburg-Strelitz w jego politycznych granicach.

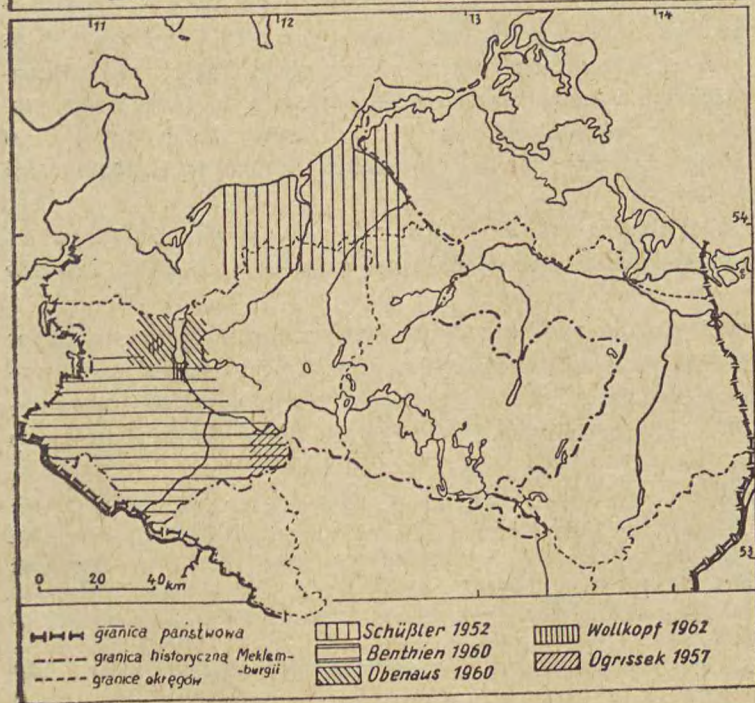
Wynika z tego, że w dawniejszych badaniach specjalistycznych sprzed 1945 r. opracowana została jedynie północ i skrajny południowy wschód (historycznego) „kraju” meklemburskiego, a przy tym jeszcze z wieloma przekrojami przestrzennymi. Jeśli uwzględnić, że spośród istniejących monografii jedynie praca Engla (1934) określona być może jako w przybliżeniu „nowoczesne” studium osadniczo-geograficzne, to można było do niedawna bez przesady uważać pozostałe, całkowicie nieopracowane pod względem osadniczo-geograficznym, części kraju za „terrae incognitae”. Fakt ten w latach po II wojnie światowej nabrał tym większej wagi, kiedy na temat sąsiednich terenów brandenburskich ukazała się praca Krenzlin (1952), to hanowerska Wendlandia już w r. 1931 przez tę samą autorkę była opra-

⁵ G. Schmidt, *50 Jahre Geographisches Institut der Universität Rostock*, Rostock 1961, „Wiss. Ztschr. d. Univ. Rostock”, math.-nat. Reihe 10. Jg., H. 1, s. 127—130.

⁶ Lenz, Rubow-Kalähne, Wegner, Hess.

Rys. 1. Tereny Meklemburgii opracowane pod względem osadniczym przed II wojną światową

Rys. 2. Tereny Meklemburgii opracowane pod względem osadniczym po II wojnie światowej

Rys. 1

cowana, a rodzaje miejscowości i pól w Szlezwiku-Holsztynie przedstawił syntetycznie Schott (1953)⁷.

Nie uwzględniono w rys. 1 zamieszczonych w pracach Kascha (r. 1938 i 1939) przykładów wybranych z różnych okolic kraju „wiejskich form nowego osadnictwa” i stanowiących ich rezultat, „wsi i osady rozproszonej”. Nie uwzględniono też, z wydanego w r. 1938 Meklemburskiego Atlasu, opracowanej przez Engla mapy historycznych form osad, jak również rozprawy tegoż autora pt. *Historia osad i układu pól (Siedlungs- und Flurgeschichte)* z r. 1941 wraz z przykładami ilustrowanymi tam zdjęciami lotniczymi, a także pominięto dawniejszą pracę Endler-Folkersa o meklemburskiej wsi chłopskiej⁸.

Obok problemów wynikających z rozwoju postępu społecznego (wpływ reformy rolnej na osadnictwo, zagadnienia funkcjonalnych stosunków między miastem a jego zapleczem), musiały zachęcać po r. 1945 do nowych prac przede wszystkim „białe plamy” na rys. 1. Jeżeli przejrzymy przeprowadzone dotychczas badania z zakresu geografii osadnictwa w Meklemburgii, dojdziemy do następujących wyników (por. rys. 2):

1. Zmiany strukturalne, które wywołała demokratyczna reforma rolna z r. 1945 na terenie ówczesnej Meklemburgii — „Przedniego” Pomorza opisał w głównych zarysach Hurtig (1952). Jakkolwiek nie była to właściwie w swych zamierzeniach analiza osadniczo-geograficzna, to jednak praca ta wychwyciła cały szereg szczegółów przeobrażania się „krajobrazu kulturowego” (*Kulturlandschaft*). Szczególne znaczenie posiadają tu obie mapy rozmieszczenia gospodarstw rolnych według klas wielkości areału przed i po reformie rolnej. Pozwalają one poznać regionalne różnice w intensywności zmian (*op. cit.*, s. 88).

2. W oparciu o Hesego i Huttenlochera podjął Schüssler (1952) problematykę stosunków funkcjonalnych w zespole osad na obszarze rostockim.

3. „Białą plamą” południowo-zachodniej Meklemburgii zajął się autor tego artykułu w l. 1957/58. Punkt ciężkości znajdował się przy tym w problematyce historycznych kształtów pól i ich przemian w zależności od społeczno-ekonomicznych zmian strukturalnych (Benthien 1960). Książka ta miała

⁷ A. Krenzlin, *Die Kulturlandschaft des Hannoverschen Wendlandes*, Stuttgart 1931, „Forschungen z. dt. Landeskunde” 28; A. Krenzlin, *Dorf, Feld und Wirtschaft im Gebiet der grossen Täler und Platten östlich der Elbe*, Remagen 1952, „Forschungen z. dt. Landeskunde” 70; C. Schott, *Orts- und Flurformen Schleswig-Holsteins*, Kiel 1953, „Schriften Geogr. Inst. Kiel”, *Schmieder-Festschrift*.

⁸ C. A. Endler i J. U. Folkers, *Das mecklenburgische Bauerndorf*, Rostock 1930; F. Engel, *Siedlungs- und Flurgeschichte*, Berlin 1941, „Luftbild und Luftbildmessung”, nr 22.

Rys. 3. Mapa wsi Zippendorf z r. 1777

Rys. 3

już dość dużą ilość recenzji⁹, które potwierdzają, ogólnie rzecz biorąc, słuszność obranej drogi.

Niektóre z poruszonych w wymienionych już wydawnictwach zagadnień śledzą w dalszym ciągu dwie nieopublikowane dotąd gryfijskie prace dyplomowe: Obenaus badał w r. 1960 *Zmiany w wyglądzie osad północnej części powiatu Schwerin (wieś) w wyniku demokratycznej reformy rolnej z r. 1945* (*Veränderungen des Siedlungsbildes im Nordteil des Kreises Schwerin (Land) durch die demokratische Bodenreform von 1945*). Obenaus mógł później pracę tę rozszerzyć o zagadnienie przemian, które nastąpiły w związku z uspołecznieniem gospodarki rolnej. Wollkopf zakończył w r. 1962 studium pt. *Tendencje rozwojowe osad wiejskich w najbliższym zasięgu Schwerina aż do czasu ich przyłączenia do miasta* (*Entwicklungstendenzen ländlicher Siedlungen im Nahbereich der Stadt Schwerin bis zum Zeitpunkt ihrer Eingemeindung*). Badana pod względem osadniczo-geograficznym przestrzeń rozszerzyła się bardzo silnie w wyniku tych trzech ostatnio wymienionych prac w kierunku południowo-wschodnim Meklemburgii (rys. 2). Prowadzone w Gryfii badania uzupełnia praca dyplomowa, którą w Lipsku napisał Ogrissek (1957) pt. *Sredniowieczne stosunki osadnicze w regionie Marnitz, przyczynek do wiedzy o pustynnieniu Meklemburgii* (*Mittelalterliche Siedlungsverhältnisse im Lande Marnitz, ein Beitrag zur Wüstungskunde Mecklenburgs*).

Nieopublikowanym dotąd na ten temat pracom dyplomowym należy poświęcić tutaj kilka słów. Obenaus musiał z różnych względów w swej pracy wkroczyć na „teren dziewiczy”. Dysertacja, którą w Lipsku napisał Ogrissek o *Osadniczych formach i społecznej strukturze osad rolniczych na wschodzie Górnych Łużyc od XVI w.* (*Siedlungsform und Sozialstruktur agrarischer Siedlungen in der Ostoberlausitz seit dem 15. Jahrhundert*), która dla całości obrazu osad na wspomnianym terenie obejmuje również skutki reformy rolnej i przejścia do uspołecznionej gospodarki rolnej, nie wyszła jeszcze z druku. Ukazała się dopiero w r. 1961 i nie była wówczas w Gryfii jako bieżące studium znana.

Ujęcie głęboko sięgających przeobrażeń osadniczych, wywołanych reformą rolną, wydawało się nam w l. 1959/60 tym bardziej naglące, ponieważ rozwój spółdzielczości prowadził wówczas do całkiem nowego obrazu zasiedlenia. Etap rozwojowy „nowego osadnictwa chłopskiego” chcieliśmy i musieliśmy bezwarunkowo uchwycić, zanim nie nałożył się na niego nowy układ. Tak więc Obenaus opracował część terenu, obejmującego przed r. 1918 w więk-

⁹ M. in. Heitz, „Archivmitteilungen” XI. Jg., H. 6, 1961, s. 197—198; Blaschke, „Deutsche Literaturzeitung”; Käubler, „PM” 1962, s. 49; Engel, „Blätter f. deutsche Landesgeschichte” 97 Jg. 1961, s. 619—621; Schlenger, „Ztschr. f. Ostforschung” 10. Jg., 1961, H. 3; Blüthgen „Die Erde”, 93. Jg. 1962 H. 2; Hamann, „Hansische Geschichtsblätter” 79. Jg., 1961; Zühlke, „Geogr. Berichte...”, 1962.

szości dobra rycerskie, położonego na północ od m. Schwerin (por. rys. 2), część, która wprawdzie łączy się z dziedziną zainteresowań Benthiena (1960), jednak w swej wcześniejszej strukturze społeczno-ekonomicznej wykazuje przeciwieństwa z przeważnie domenialną Meklemburgią południowo-zachodnią.

Z nadrzędnego punktu widzenia zależności pomiędzy polityczno-ekonomicznym rozwojem i kształtowaniem się form osadnictwa, zajmuje się Obenaus zmianami w układzie pól, budynków mieszkalnych i zabudowań gospodarczych, jakie wywołała demokratyczna reforma rolna w r. 1945 (różnicując je według poszczególnych etapów programu budowlanego reformy rolnej). Praca zawiera obszerny materiał kartograficzny i ilustracyjny, przede wszystkim dla 5 przykładowo wybranych miejscowości: Barner Stück, Klee-feld, Leezen, Neu Schlagsdorf i Rubow.

Wiejskim osadom w Meklemburgii poświęcił swą rozprawę również Wollkopf. Obejmuje ona jednak wąsko zakreślony krąg problemowy: tendencje rozwojowe osad położonych blisko miast. Żywionym długo pragnieniem Hurtiga były badania geograficzne miast w Meklemburgii¹⁰. Zadanie to dla szeregu miasteczek z meklembursko-„przedniopomorskich” terenów pogranicznych przejął v. Känel¹¹ i zainicjował szereg prac na ten temat. W pracy Wollkopfa ujęte zostało osadniczo-genetycznie, tak jak w przypadku wielu miast tak i na przykładzie Schwerina, uwidaczniające się stopniowe przechodzenie od czysto wiejskiej osady, poprzez liczne formy „urbanizowania się”, aż do całkowitego zespolenia w organizm miejski. W oparciu o trzy wybrane przykłady (Ostorf, Zippendorf, Warnitz) śledzone są w pracy w rozwoju historycznym przemiany, jakim podlegają osady położone blisko miasta, przeobrażając się z wsi chłopskiej lub folwarku w „przedmieście” i „część miasta”.

Punkt ciężkości dotychczas opracowanej części, która kończy się na włączeniu tych trzech miejscowości w obręb miasta, spoczywa na przedstawieniu stosunków między osadami i przemian, jakim ulegały w ciągu procesu historycznego na tle każdorazowych stosunków produkcyjnych oraz odpowiadającego im stopnia rozwoju sił produkcyjnych. Osady Ostorf, Zippendorf i Warnitz przedstawione zostały przy tym w swych granicach (*Gemarkung*) jako „terytoria” w sensie używanym przez Barańskiego¹². Współczesne obustronne stosunki funkcjonalne między rdzeniem miasta i osadami peryferyjnymi zostały wprawdzie szkicowo przedstawione, w szczególności jednak pozostawione być muszą dalszym badaniom. Rzeczą istotną dla tego przedsię-

¹⁰ Por. *Hurtigs Literaturbericht*, s. 87.

¹¹ Tribsees, *Ökonomisch-geographische Untersuchung einer mecklenburgischen Ackerbürgerstadt*, praca dyplomowa, Greifswald 1958; Badania nad dalszymi miasteczkami (m. in. Barth) nie zostały jeszcze zakończone. Pierwsze wyniki badań przedstawione zostaną w „*Geogr. Berichte*”, 1962, H. 4.

¹² N. N. Baranski, *Sytuacja ekonomiczno-geograficzna* (w języku rosyjskim), „*Geografija w szkole*”, nr 4, 1939.

wzięcia jest ścisła współpraca z Archiwum Miejskim Schwerina, z Meklemburskim Archiwum Krajowym, jak również z planowaniem terenowym, miejskim i wiejskim.

Aby zbadać stosunki rozwijające się między poszczególnymi miejscowościami w feudalnych warunkach gospodarczych i społecznych, Wollkopf przejrzał księgi urzędowe z XVI i XVII w., jak również dokumentację pomiarów przeprowadzonych w XVIII w. W trzech specjalnie poddawanych badaniom miejscowościach nie było wówczas jeszcze żadnych zjawisk urbanizacyjnych w nowoczesnym tego słowa znaczeniu. Proces urbanizacyjny rozpoczął się dopiero w XIX w. i był uwarunkowany kapitalistycznym wzrostem centrum miasta. Wzrost ten odnosił się jednak nie tyle do przemysłu, ile do rozbudowy funkcji handlowych, państwowej administracji i rzemiosła. Autor pisze:

„W przeciwieństwie do innych miast, ważną rolę w strukturze społecznej miasta odgrywali urzędnicy i pracownicy umysłowi oraz różne kategorie dobrze zarabiających (najwyżsi urzędnicy państwowi i wojskowi)” (s. 97).

Grupy te, jak wykazuje Wollkopf zainteresowane były w zajęciu najlepszych terenów mieszkalnych przyległych do miasta. Tak więc już przed r. 1900 na pogranicznych polach poszczególnych sąsiednich miejscowości powstały osiedla willowe (np. Ostorf, a także Lankow). W ten sposób Ostorf, dawniejszy folwark dzierżawny, stał się uprzywilejowaną „wielkomiejszczańską” dzielnicą mieszkalną Schwerina (strefą miejską wg Schärerera)¹⁵. Zupełnie inaczej Zippendorf. Z wioski stanowiącej własność miejskiej kasy, rozwinęła się ona w miejsce wycieczkowe z urządzeniami przeznaczonymi dla ruchu turystycznego. Dopiero w najnowszych czasach pojawia się tam luźna zabudowa domkami jednorodzinnymi (strefa podmiejska). W Warnitz natomiast w użytkowaniu ziemi odgrywa jeszcze dziś główną rolę rolnictwo (s. 132). W sposób wyraźny nie należy zatem osada ta wg Schärerera do strefy miejskiej. Dopiero współcześnie, w związku z lepszą komunikacją podmiejską, uwidacznia się tam silniejsza tendencja, aby stać się gminą zamieszkiwaną przez robotników.

Wraz z pracą Wollkopa stajemy jednak już w samym środku dalej prowadzonych badań, którymi teraz się zajmujemy.

III. TYMCZASOWE WYNIKI DALSZYCH BADAŃ

Rozumie się samo przez się, że autorowi tych uwag zależy szczególnie na kontynuowaniu pracy zapoczątkowanej w południowo-zachodniej Meklemburgii. Opracowane mają być przy tym aspekty, jakie otwarła dyskusja. Jednakże przy kontynuowaniu mapowania historycznych kształtów pól na terenach graniczących od północy i wschodu wynikło cały szereg trudności.

¹⁵ W. Schärer, *Die suburbane Zone von Zürich*, Bern 1956, „Geogr. Helvetica” XI, s. 1—46.

Wydaje się, że zbiory map układu pól będą tym bardziej niekompletne, im dalej oddalać się będziemy od dawnej stolicy kraju. Pozostawmy tymczasem na uboczu przyczynę tego stanu rzeczy. Faktu tego nie można jednak pominąć: podczas gdy bowiem było jeszcze w pewnym stopniu można ująć całą powierzchnię północno-zachodniej Meklemburgii, to na Wschodzie pozostały duże luki, które zmuszały początkowo do zarzucenia pierwotnego planu prowadzenia dalszej pracy według mapy historycznych form osad południowo-zachodniej Meklemburgii (Benthien 1960).

Dwie rzeczy jednak powinny tu w najbliższym czasie utorować drogę. Po pierwsze zbiór map Głównego Archiwum Krajowego w Meklemburgii został od niedawna ujęty w rejestry. Umożliwi to jednoznaczny przegląd źródeł historyczno-kartograficznych jako najważniejszej podstawy. Po wtóre, trudność uzyskania „mapy podstawowej” obejmującej całą Meklemburgię można łatwo obejść, skoro Engel przystąpił do wydawania serii map określanej jako *Historyczny Atlas Meklemburgii* (*Historischer Atlas von Mecklenburg*)¹⁴, a do tego jako serię specjalną opublikuje poszczególne karty *Mapy Wiebekinga* (1786/88). Oba przedsięwzięcia winny okazać się dla naszych zamierzeń pomocne.

Nasze dalsze badania dotyczyły zatem bardziej poszczególnych kręgów problemowych, aniżeli regionalnej całości. Najpierw zostało na nowo podjęte zagadnienie „krzewiastych miedz” (*Buschraine*), które w XVIII w. były w Meklemburgii widocznie bardzo rozpowszechnione (por. Benthien 1960, s. 34 i 40, jak również rys. 7 i 8). Chodzi tu o owe długie, wąskie usypiska z kamieni zebranych na miedzach, które z biegiem czasu pokryły się naturalnym zakrzewieniem, pomiędzy poszczególnymi parcelami użytków rolnych. Przekazanie określenia: *Steinfahren* = *Steinsfurchen*, *Steinheegen* = *Steinhecken*, *Buschrämel* = *Buschraine* i in. wskazują na sposób powstania tych miedz. Liczne pola posiadały w XVIII w. tego rodzaju systemy żywoplotów jak wspomniany Meierstorf, którym posłużono się jako przykładem dla wykazania użyteczności takich żywoplotów polnych przy określaniu historycznych kształtów pól.

Jakkolwiek związek tych „krzewiastych miedz” (*Buschrämel*) można było uważać za jednoznaczny z granicami własnościowych działek uwidocznionymi na mapie i w rejestrze, to jednak brak było na to bezpośredniego dowodu. Nie można go było przeprowadzić na przykładzie wsi rycerskiej Meierstorf, ponieważ zarządzane przez wynikające z Krajowej Ustawy Zasadniczej ugody spadkowe z 1755 r. dokonywanie urzędowych pomiarów (*Direktorialvermessung*) ograniczało się jedynie do stwierdzania ogólnej powierzchni znajdującej się w posiadaniu szlacheckich właścicieli ziemskich. Nie wymierzano natomiast, a tym samym nie przedstawiano kartograficznie rzeczy-

¹⁴ *Historischer Atlas von Mecklenburg*, hrsg. von F. Engel. Dotąd ukazały się: Mapa 1, mapa podstawowa dla XVIII w., Mapa 2, mapa urzędów z 1797 r., Mapa 3, mapa stanu posiadania z r. 1797.

wiście istniejących części powierzchni użytkowych przez poszczególnych chłopów przypisanych.

Dzięki pracom archiwalnym Wollkoppfa natknęliśmy się na ciekawy przykład dotyczący tego problemu: granice Zippendorfu koło Schwerina. Mapa urzędowa (*Direktorialkarte*) z 1777 r. (rys. 3), przechowywana w Głównym Archiwum Krajowym w Schwerinie, uwidacznia szczególnie w południowej części pola silne zagęszczenie żywopłatów rosnących wśród kamieni, które na mapie przedstawione są jako długie, ciemne, prawie równoległe kreski. Dokumentacja pomiarów do tejże mapy nie zachowała się. Wollkopf znalazł jednakże w Urzędzie Ochrony Zabytków w Schwerinie mapę regulacyjną Zippendorfu z r. 1796 (rys. 4). Pozwala nam ona w porównaniu z urzędową mapą pomiarową (*Direktorialvermessungskarte*) jeszcze bardziej wyraźnie aniżeli urzędowa mapa Meierstorfu, poznać charakter tych szeroko stosowanych „krzewiastych miedz”. Są to po prostu rzędy zebranych kamieni na stale uprawianej części wydłużonego w pasmo pola, które dostosowują się do podłużnych granic parcel. Dla tego zjawiska wydaje się najbardziej odpowiednim, opierając się na terminologii ustalonej przez Schaefera¹⁵, określenie „krzewiaste miedze”. Z fizyczno-geograficznego punktu widzenia naturalny rozrzut kamieni na pograniczu Zippendorfu, na obszarze czołowej moreny i początku sandrów frankfurckiego stadiała zlodowacenia¹⁶, jest jeszcze silniejszy, aniżeli ów koło Meierstorfu u podnóża Ruhner Berge. Tu jak i tam chłopci zmuszeni byli do wybierania kamieni ze swych pól.

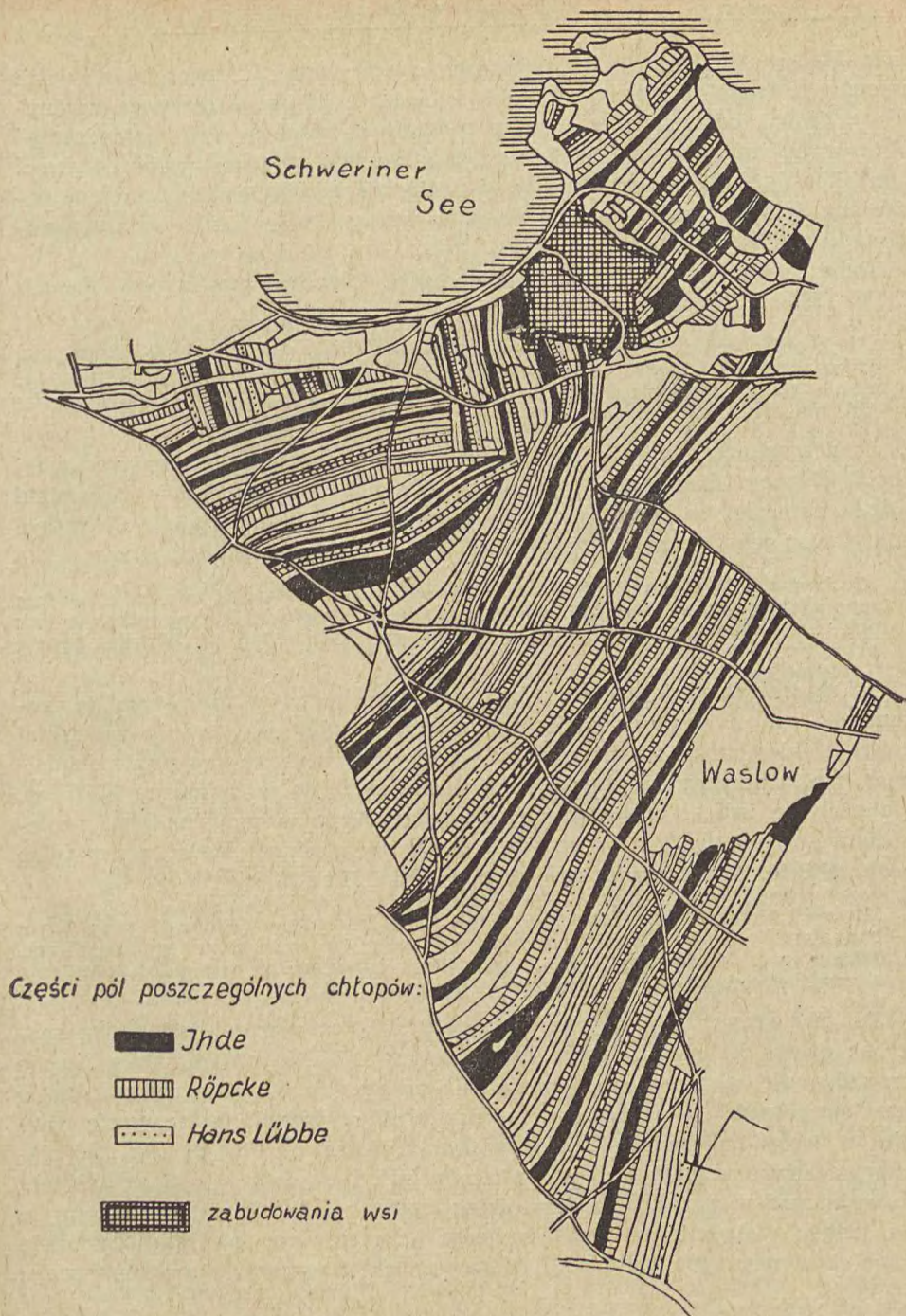
„Krzewiaste miedze” zajmowały w Meklemburgii w XVIII w. znaczne tereny i pozbawiały chłopów sporo użytecznej ziemi. Udział dochodzący do 10⁰/₆, jak to podaje Richter¹⁷ dla kamiennych progów i wysokich miedz w Rudawach, może również tyle wynosić przy meklemburskich rozgraniczeniach za pomocą krzewiastych miedz. Sprawdziany wyrywkowe według rejestru pomiarów rozgraniczeń wsi Meierstorf z 1764 r. wykazały np. w wyniku na 7500 prętów kwadratowych ziemi uprawnej — 602 pręty kwadratowe powierzchni miedz krzewiastych. Powierzchnie te pozostają do siebie w takim stosunku jak 1:12. Szerokość poszczególnych rozgraniczeń krzewiastymi miedzami wynosiła w Meierstorf według pomiaru urzędowego 3—5 m, podczas gdy szerokość leżących między nimi parcel uprawnych sięgała 15—25 m.

Ten stan rzeczy znajdujemy jako tło prowadzonych w latach 1795/96, a przekazanych nam dokumentalnie sporów powstałych z powodu przyłączenia działek chłopskich do majątku w Meierstorf. W dn. 18 VI 1795 r. ówczesny książę Meklemburgii-Schwerina, Friedrich Franz I, domagał się od właści-

¹⁵ I. Schaefer, *Zur Terminologie der Kleinformen unseres Ackerlandes*, Gotha 1957, „PM”, s. 19 i n.

¹⁶ Por. *Handbuch der naturräumlichen Gliederung Deutschlands*, 7. Lieferung, 1961, s. 1086; 8. Lieferung, 1961, s. 1099.

¹⁷ H. Richter, *Hochraine, Steinrücken und Feldhecken im Erzgebirge*, Leipzig 1960, „Wiss. Veröff. d. Dt. Inst. für Länderkunde”, NF 17/18, s. 283—321.

Rys. 4. Mapa katastralna wsi Zippendorf z końca XVIII wieku

ciela Meierstorfu Francka sprawozdania o samowolnie rozpoczętych rugach chłopów (Lehnakten Meierstorf, LHA Schwerin). W dn. 24 czerwca wspomniani Franck odpowiada księciu, iż poddani ci własność swą mało „cenią” (*üstimieren*), znaczną część swej ziemi pozostawiają odłogiem wśród „wykroci i krzaków” (*in Rusch und Busch*), ponadto zaś przeprowadzona zmiana dozwalana jest w myśl obowiązującego w kraju prawa § 334 *Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich* z r. 1755).

Dane te zostały w kilka miesięcy później dokładnie powtórzone. W dniu 16 XI 1795 r. Franck donosił księciu:

„Sieją oni obecnie 10 szaflików żyta ozimego i to bez wielkiego plonu; bowiem dziko zarośnięte miedze i kopce kamieni utrudniają im spulchnianie i odwadnianie gleby. Uprawiają oni ją nadto skibami pluga tak nieregularnymi, iż jest ona niedostatecznie uprawiona”.

Franck zainteresowany w zaokrągleniu swej własnej powierzchni uprawnej chciał chłopom dać ziemię tam, gdzie była już ona oczyszczona z kamieni i dziko zarośniętych bruzd, a nie np. przy Leppiner-Scheide, gdzie „musi być ona jeszcze oczyszczona z kamieni”. W dn. 4 XI 1795 r. Franck pisze:

„Co trzeba kolejno zamienić z roli chłopskiej w rolę dworską, to musi nakładem znacznych kosztów sprawnie być do tego przysposobione, bo wszystko, że tak powiemy, zapelnione jest dużymi i małymi kamieniami i porośle gestwą krzewów”.

Te zapiski znajdujące się w aktach z tamtych czasów, dają nam do zrozumienia, że największa część miedz krzewiastych na terenie rycerskiej części Meklemburgii zniknęła wraz z rozwojem wielkich majątków feudalnych, tzn. z przyłączaniem gospodarstw chłopskich do majątków w XVIII w. Materiały te jednak wprowadzają nas jednocześnie w problematykę „społeczeństwo-osadnictwo”, którą wszędzie należy uwzględniać. Można zatem tylko podkreślić to, co niedawno temu wypowiedział Herz:

„Rozwój historycznych form pól i miejscowości można poddawać pomyślnym badaniom jedynie w ścisłym związku z rozwojem warunków produkcyjnych. Formy te odzwierciedlają przede wszystkim istniejące w czasie ich powstania stosunki społeczno-ekonomiczne, wraz z którymi się zmieniały”¹⁸.

Dla nas geografia osad jako część geografii gospodarczej jest nauką społeczną opartą na materializmie historycznym i dialektycznym, która uznaje prawidłowości w rozwoju społeczeństwa i zmierza do ich odkrycia w zakresie swej specjalności. Wychodząc z takiego punktu widzenia, staramy się również o uogólnienia. Najważniejszym z dotąd możliwych jest „podstawowy schemat rozwoju osad w Meklemburgii”. Daje on rzut oka na kierunki rozwoju osad w rycerskiej i domenialnej części naszego kraju. Nie opiera się on jednak wyłącznie na pracach geograficznych, lecz korzysta oczywiście również z nowszych publikacji historycznych dotyczących meklemburskiej

¹⁸ K. Herz, *Siedlungsgenetische Probleme des mittelsächsischen Altlandes*, Gotha 1962, „PM”, s. 30—34.

historii agrarnej¹⁹. Istotny postępowanie w dziedzinie badañ meklemburskiej historii dokonany został szczególnie przez Heitza i Steinmanna, jak w ogóle badania historyczne w NRD znajdują się w tej szczęśliwej sytuacji, że są w posiadaniu opublikowanego obszernego przeglądu o stanie swych prac²⁰. Dla nas geografów jest rzeczą bezwarunkowo niezbędną usłyszeć i uwzględnić również głosy krytyczne historyków, jak np. w związku z oceną Mortensena przez marksistowską naukę historyczną²¹. Chciałbym jednak podkreślić przede wszystkim to zdanie Steinmanna:

„Jedynie szczegółowa praca obejmująca wąsko zakreślone tereny może nas posunąć naprzód, jeśli chcemy rozświetlić problemy historii meklemburskiego osadnictwa, chłopów i rolnictwa” (op. cit., s. 4).

Przedłożony tu „podstawowy schemat rozwoju osadnictwa w Meklemburgii” może i pragnie naszkicowywać ten rozwój jedynie w grubszych zarysach. Usiłuje on również przedstawić graficznie związek pomiędzy sposobem produkcji i formami osad oraz uwidocznic różnice rozwojowe w byłych rycerskich i domenialnych częściach kraju. Od w przybliżeniu identycznej w obu dziedzinach sytuacji wyjściowej w czasach średniowiecznej ekspansji niemieckiej na Wschód przebiegają kierunki rozwojowe poprzez czasowo i przestrzennie różniące się formy do współczesnego obrazu zjawisk socjalistycznego rolnictwa z jego uspołecznionymi majątkami i rolniczymi spółdzielniami produkcyjnymi. Niewątpliwie ten lub inny szczegół z czasem poddany zostanie korekcie. W całości rzecz biorąc, schemat ten powinien jednakże ujmować istotę rozwoju osadnictwa w Meklemburgii.

IV. NAJBLIŻSZE ZADANIA BADAŃ OSADNICZO-GEOGRAFICZNYCH W MEKLEMBURGII

Jeśli teraz zapytamy o najbliższe zadania, jakie mają rozwiązać badania osadniczo-geograficzne w Meklemburgii, to mieszczą się one przede wszystkim

¹⁹ G. Heitz, *Über den Teilbetriebscharakter der gutsherrlichen Eigenwirtschaft in Scharbow (Mecklenburg) im 17. und 18. Jahrhundert*. Rostock 1958/59, „Wiss. Ztschr. d. Univ. Rostock”, 8. Jg. — sprachwiss. Reihe, H. 3, s. 299—320; G. Heitz, *Feudales Bauernlegen in Mecklenburg im 18. Jahrhundert*, Berlin 1960, „Ztschr. f. Geschichtswissenschaft” VIII. Jg., H. 6, s. 1342—1377; G. Heitz, *Die sozialökonomische Struktur im ritterschaftlichen Bereich Mecklenburgs zu Beginn des 18. Jahrhunderts*, Berlin 1962, „Beiträge z. dt. Wirtschafts- und Sozialgeschichte”, s. 1—80; P. Steinmann, *Bauer und Ritter in Mecklenburg*, Schwerin 1960.

²⁰ *Historische Forschungen in der DDR, Analysen und Berichte*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, Sonderheft, Berlin 1960, wydany z okazji XI Międzynarodowego Kongresu Historyków w Sztokholmie.

²¹ R. Berthold, *Feudales Bauernlegen im Spiegel der westdeutschen Geschichtsschreibung*, Berlin 1961, „Ztschr. f. Geschichtswissenschaft”, s. 1298—1320, szczególnie s. 1305 i n. Patrz również G. Heitz, *Die Erforschung der Agrargeschichte des Feudalismus in der DDR 1945—1960*, Berlin 1960, Sonderheft „ZfG”, s. 122—123.

w zagadnieniach związanych bezpośrednio z praktyką. Opracowywać je będą zwłaszcza biura terenowego, miejskiego i wiejskiego planowania oraz czynni tam geografowie. Spośród problemów osadniczo-genetycznych wydaje mi się jednym z najważniejszych problem ugorującej niwy w trójpolówce (*Gewannflurproblem*). Na ten temat powstała w ostatnich latach literatura bogata i pełna sprzeczności²³. Badania meklemburskie będą musiały się na ten temat wypowiedzieć, ponieważ dla uzasadnienia pewnych teorii posłużono się m. in. przykładami meklemburskimi (np. Mortensen, 1955/56).

Ustosunkowanie się do problemu ugorującej niwy trójpolówki z punktu widzenia meklemburskich badań osadniczych zakłada atoli jeszcze przeprowadzenie całego szeregu dodatkowych badań specjalistycznych w obrębie naszego kraju, problem ten jest bowiem związany z rozprzestrzenianiem się pól długopasmowych (*Langstreifen*) i ugorujących niw trójpolówki w Meklemburgii i na „Przednim” Pomorzu²³. Badania takie są w toku. Autor tego artykułu np. opracowuje obecnie problemy graniczne Wendisch-Priborn na południe od Plau, który to obszar był XVIII w. złożoną z kilku części składowych ugorującą niwą trójpolówki o wyraźnych częściach długopasmowych. Do tego przykładu dojść musi jeszcze cały szereg dalszych ustaleń granicznych, by móc wyprowadzić z tego uogólnienia. Także i w tych zagadnieniach możemy posunąć się naprzód jedynie w ścisłej łączności z badaniami rolniczo-historycznymi²⁴.

W przyszłości w ogóle, wobec często zbyt wąsko zakreślonych granic dla poszczególnych specjalistycznych dziedzin fachowych, winno wejść w zwyczaj rozwiązywanie problemów kompleksowych przy współpracy przedstawicieli sąsiednich dyscyplin. Tylko w ten sposób osiągnąć można wyniki całościowe naświetlające zagadnienia z różnych stron a tym samym lepsze wyniki. W zakresie meklemburskich badań osadniczych podjęliśmy tu także i my geografowie inicjatywę oraz zebraliśmy do szeroko zakrojonej i długofalowej współ-

²³ Spośród wielu prac wymienić można tylko najważniejsze: H. Mortensen, *Zur Entstehung der Gewinnflur*, Frankfurt/M. 1955/56, „Ztschr. f. Agrargeschichte und Agrarsoziologie”, s. 30—48 (opiera się m. in. na Englu z r. 1934); A. Krenzlin — L. Reusch, *Die Entstehung der Gewinnflur nach Untersuchungen im nördlichen Unterfranken*, Frankfurt/M. 1961, „Frankf. Geogr. Hefte” 35 (krytycznie ustosunkował się do tych wywodów Niemeier, „Die Erde”, Berlin 1962, 93, H. 2, s. 141—143); K. Herz, *Siedlungsgenetische Probleme des mittelsächsischen Altlandes*, Gotha 1962, „PM”, s. 30 i n.

²³ W tym kontekście wskazać należy na następujące prace: E. Wegner, *Das Land Loitz zwischen 1200 und 1700, ein Beitrag zu einer historisch-geographischen Untersuchung Ostmecklenburgs*, dysertacja, Greifswald 1959; M. Rubow-Kalähne, *Langstreifenfluren in Neu-Vorpommern, eine Auswertung der schwedischen Matrikelkarten*, Halle/S. 1959, „Ztschr. d. Univ. Halle”, Math.-nat. Reihe, 4/5, s. 663—670.

²⁴ Ważny punkt widzenia przedstawia R. Berthold, *Einige Bemerkungen über den Entwicklungsstand des bäuerlichen Ackerbaus vor den Agrarreformen des 19. Jahrhunderts*, Berlin 1962, „Beiträge z. dt. Wirtschafts- u. Sozialgeschichte des 18. u. 19. Jh.”, s. 81—131.

pracy przedstawicieli rłżnych kierunkłw (historykłw archiwistłw, ludoznawcłw) do sporządzenia historyczno-geograficznej kartoteki miejscowości okręgłw: Rostock, Schwerin i Neubrandenburg²⁵. To stanie się punktem ciężkości naszych prac w najbliższych latach. Po zakończeniu tej pracy powinna zaistnieć możliwość skreślenia całej Meklemburgii, dokładniej powiedziawszy, trzech północnych okręgłw Niemieckiej Republiki Demokratycznej, z geograficzno-osadniczej listy *terrae incognitae*.

²⁵ B. Benthien i E. Węgner, *Über die Arbeit an einer historisch-geographischen Ortskartei der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg*, „Geographischen Berichte” (w druku).